

BORBENA DEJSTVA U SRBIJI

(6. 10. — 28. 11. 1944. godine)

Dvadeset prva brigada je pred izvršenjem treće etape marša. Marš je, u stvari, počeo još 10. jula na Kalniku, a sada se polazi u susret beogradskoj operaciji. Izveden je uz velike napore i neprekidna borbena dejstva kroz centralnu i istočnu Bosnu. Pred Drinu je brigada stigla 6. 10. 1944.⁶⁴⁹

Šestog oktobra poslije podne počeo je pokret brigade iz rejonu Donje Piliće ka Zvorniku, a Prvi bataljon je iz muslimanskog Sepka forsirao Drinu. Već drugog dana brigada je osvanula u Banji Koviljači. Marš naše divizije u Srbiju, počeo je na osnovu depeše Vrhovnog štaba:

„Odmah se prebacite u Srbiju i povežite sa 12. vojvođanskim korpusom, od kojeg ćete dobiti dalje direktive. Njegovi djelovi opsjedaju Sabac, kontrolišu Mačvu. Naše jedinice su zauzele Ub, Valjevo, Lajkovac, Lazarevac, Gornji Milanovac i Arandelovac i napadaju ka istoku i sjeveru.”⁶⁵⁰

Naziru se krupni događaji. Svaki borac i starješina je ushićen što je Dvadeset prvoj brigadi pripala dužnost da u njima učestvuje, iako je ponešto iscrpljena od usilje-

⁶⁴⁹ Vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito je odlučio da ostvari svoju raniju zamisao o prenošenju težišta operacija u Srbiju. Za to je trebalo stvoriti oslonac na prilazima Srbiji u Crnoj Gori, i istočnoj Bosni i u Srbiji, između Lima i Ibra, a potom sa tih podi-ućja prodrijeti u zapadnu Srbiju i Sumadiju. Na osnovu takve odluke izdate su odgovarajuće direktive, između ostalih, i jedinicama 28. divizije. Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. 1958, knj. II, str. 243.

⁶⁵⁰ Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 6—4, k. 1128.

nih marševa, dosta loše ishrane, dotrajalosti obuće. Trećina boraca je bosa, veliki broj je nažuljao noge pa se teško kreće, ali se niko ne žali. Ista je misao vodilja svih u stroju — samo naprijed. U takvom raspoloženju štab 23. udarne divizije, izražavajući raspoloženje svih pripadnika divizije uputio je narodu Slavonije, njegovom vojno-političkom i partijskom rukovodstvu depešu:⁸⁵¹

„Izvršavajući naređenje svog Vrhovnog komandanta, naša 28. divizija stigla je na lijevu obalu valovite Drine pružajući bratsku ruku jedinicama slobodarske Srbije. Mi se krećemo ka vama i šaljem vam bratske borbene pozdrave, junačkom 6. korpusu, oblasnom komitetu i NOO, svim borcima, herojskom narodu Slavonije. Mi ćemo uložiti sve da svojim oružjem dostojno reprezentujemo ime našeg 6. korpusa i naše Slavonije, i tako učvrstimo bratstvo i jedinstvo naših naroda, kao garanciju nove, Demokratske Federativne Jugoslavije.”

Nijedan marš u ratu nije bio teži od tog. Borci Dvadeset prve brigade maršovali su oko 30 kilometara uzvodno od Zvornika, prešli most, a zatim se nizvodno vraćali u Banju Koviljaču. To je iscrpljenim jedinicama bio dodatak marša. Ali susret s novim krajevima, prelazak u Srbiju, bio je nov doživljaj za borce. Ostvaruje se ono što nam je, samo prije nekoliko mjeseci, bila samo želja. Sve teškoće se savlađuju jer su borci osjetili da idu ka Beogradu.

U BEOGRADSKOJ OPERACIJI

Njemačka armija je dobila zadatak da uporno brani Beograd kao važan strateški čvor od čijeg držanja umnogome zavisi sudbina ne samo Balkanske grupacije nemačke vojske već i cijelog krila Njemačkog fronta.

Beograd je bio od velikog vojno-političkog i strategijskog značaja za jedinice NOV i POJ i Crvene armije i za fašističke trupe, pa je to i predodredilo krajnje žilava borbena dejstva u beogradskoj operaciji.

Jedinice Prvog proletarskog korpusa prilaze s juga Beogradu. Izbijaju na liniju Topola — Mladenovac — Obrenovac, a dio je usmjeren k Velikoj Moravi i kod Velike Plane se povezuje s jedinicama Crvene armije da bi zatim presjekao saobraćajnicu koja s juga vodi ka Beogradu.⁶⁵²

⁸⁵¹ Isto, depeša 54 štabu 6. korpusa NOVJ od 4. 10. 1944. godine.
⁶⁵² Beogradska operacija 20. 10. 1944. 1964, str. 122—123.

Utančana su sadejstva između naših i sovjetskih trupa (s komandom Trećeg ukrajinskog fronta).⁶³³ U toj etapi Dvadeset osma udarna divizija je pod operativnom komandom Dvanaestog vojvođanskog korpusa, koji je zauzeo Loznicu, Banju Koviljaču, opkolio Sabac, a zatim nastavio da čisti Posavinu ka Obrenovcu. U Kragujevcu i južno od njega, dolinom Južne Morave, i u prostoru istočno od Smedereva ostale su krupne njemačke snage.

U takvoj atmosferi i vojno-političkoj situaciji je brigada maršovala od Drine ka Beogradu. Poslije doručka, 8. 10. izjutra, brigada, u sastavu divizije, dolinom rijeke Jadra, preko Koceljeva i Uba nastupa ka Beogradu. Do mraka je stigla u sela Draginac, Zavlaku, Cvetulju i tu je zanoćila, a sutradan nastavlja ka dolini Kolubare u Ub. Slijedeća sela za odmor su bila Kamenica, Subotica, Koceljevo i Pambukovica. Desetog oktobra je stigla u Ub i sela oko njega. Iz sela koja prolazi javljaju se dobrovoljci.

Srpski narod je sa oduševljenjem prihvatio naše borce. Odsvd stisak ruku, pozdravi, neusiljeni razgovori o minulim ratnim godinama. Velika je razlika između krajeva kroz koje smo prošli u Bosni i ovih ovdje, gdje je skoro mirnodopski život. Ljudi peku rakiju. U Koceljevu marveni vašar, mnogo svijeta. Na poljima se bere kukuruz, sije pšenica.

Jedanaestog oktobra se, cio dan, odmaramo. Već dvanaestog prelazimo Kolubaru preko nekog slabog, improvizovanog mostića i nastavljamo ka Konatici, Vraniću, Meljaku, do Rušnja. Odatle izviđamo prema Kneževcu i Kijevu, gdje je uspostavljena veza s jedinicama Seste ličke divizije. Desno, na području Avale, eksplozije, vodi se borba. I lijevo nešto gruva. To Nijemci dižu u vazduh skladišta municije kod Obrenovca.

Atmosferu u jedinicama, među borcima, u susretima sa crvenoarmejcima, teško je opisati.

Izađosmo na put kod Lipovačke šume. Tu čusmo da su nekoliko časova prije tuda prošli tenkovi Crvene armije. Borci iz Prvog bataljona pale šibice da bi vidjeli tragove od tenkova. Iako je bilo izričito zabranjeno da se pali vatra, svaki borac koji je imao šibicu zapalio je palidrvce ne bi li se lično uvjerio da postoji trag od gusjenica.

⁹⁵³ Isto, str. 104—105.

U „Brigadiru ratni dopisnik Stjepan Krčmar Časni je ovako u Rušnju vidio susret naših boraca sa crvenoarmejcima:

„Čujemo kamion. Neko viknu: 'Eno ih!' Svima je zas-tao dah, svi neprekidno čekaju, a zatim trče na put. Dola-zi kamion. .. Svi šutimo i napeto osmatramo. Rusi se pri-bližavaju, mašu rukama i viču: 'Zdravstvujte, partizani! Da zdravstvujet tovariš Tito!'

Riječ nam je zapela u grlu. Niko ništa nije vikao, svi su nijemo gledali za kamionom koji je odmicao. Utisak je bio toliko jak da nam se paralisao jezik. Drugi kamion je burno pozdravljen. Jedan borac reče: 'Najradije bih zapla-kao.'"⁶⁵⁴

Ništa manje dirljiv nije bio naš susret sa borcima Se-ste ličke divizije, o kojima smo toliko slušali u ratu, o njihovim podvizima. U beogradskoj operaciji biće nam desni susjed. Slavonci će pokušati da ne budu slabiji od njih.

Neprijatelj⁶⁵⁵ uporno brani prilaze Beogradu. Konač-no je lišen mogućnosti da se koristi saobraćajnicama s ju-ga na sjever. Jedinice su mu razdvojene južno od Kragu-jevca, a korpusna grupa „Stetner“⁶⁵⁶ se probija desnom obalom Dunava nastojeći da se preko Smedereva i Avale spoji s jedinicama u Beogradu. Na cijelom prostoru od oba-la Dunava na zapad, do obale Save, slamana je spoljna odbrana Beograda. Silnim naletom slamale su je naše jedi-nice.

⁶⁵⁴ Beogradska operacija 20. 10. 1944; 1964, str. 207, „Brigadir“ 21. brigade. Arhiv VII, sig. br. 7/1, k. 66.

⁶⁵⁵ „Beograd i njegovu okolinu branile su mnogobrojne nje-mačke jedinice raznih sastava: pješadijske, artiljerijske, tenkovske, inženjerske, izvidarčke, desantne, željezničke, tvrđavske, ponto-nirske, protivavionske, policijske, motomehanizovane, četničke, Ne-dićeve (SDS), ustaške jedinice — sa primjenom masovnog zapre-čavanja, fortifikacijski utvrđenim bunkerima i zgradama za od-sudnu odbranu.“ Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945, str. 246, napomena br. 4, iz članka „Oslobodenje Beograda 1944. godine“ u svjetlosti najnovijih istraživanja od autora pukovnika Petra Višnjića.

⁶⁵⁶ „Tu korpusnu grupu je činilo preko 30.000 vojnika: 3. di-vizija, 1. brdska divizija, 117. lovačka divizija, divizija „Bran-derburg“ i 92. motorizovana brigada, sa jakim artiljerijskim, mo-tomehanizovanim jedinicama, policijskim snagama, kompletnim bataljonima i pukovima. Jedinice koje su se razdvojile pod nale-tom naših snaga i Crvene armije.“ Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945, iistorijski arhiv Srbije, izdanje 1971, str. 247, objaš-njenje br. 6.

Za beogradsku operaciju je naš Vrhovni štab obrazovao operativnu grupu pod komandom general-lajtanta Pe-ka Dapčevića. U njen sastav su ušli: Prvi proleterski korpus (Prva i Šesta proleterska, Peta, Sedamnaesta i Dvadeset prva divizija) i Dvanesti vojvođanski korpus (Jedanaesta krajiška, Dvadeset osma Slavonska, Šesnaesta i Trideset šesta vojvođanska divizija).

Osnovna zamisao o napadu na Beograd bila je da glavne snage napadaju sa tri osnovna pravca: dunavskim, šumadijskim i savskim, uz podršku jedinica Četvrtog motomehanizovanog korpusa Crvene armije, sem na savskom pravcu, koja je bila dogovorena između našeg vrhovnog komandanta druga Tita i general-pukovnika Birjuzova, komandanta Trećeg ukrajinskog fronta u Krajovi (Rumunija) 5. 10. 1944. godine.

Nakon žestokih borbi na spoljnjem Obruču odbrana grada otpor je slomljen, i to zahvaljujući poletu i požrtvovanosti naših boraca, koji su izuzetno porasli jer je spontano zavladao takmičarski duh između jedinica.

Pošto je naša divizija posljednja prešla u Srbiju preko Drine, nije učestvovala u slamanju spoljnje odbrane Beograda, jer se neprijatelj povukao iz Sremčice, Zeleznika i Kneževca bez borbe,⁶⁵⁷ već je uvedena u napad neposredno za oslobođenje grada.

Prvu kolonu čini Dvanaesti vojvođanski korpus.⁶⁵⁸ Napada pravcem: Zarkovo — Banovo brdo — Mihajlovac — Mostar — železnička stanica — pristanište na Savi. Granica sa desnim susjedom, Šestom ličkom divizijom: Bulevar vojvode Putnika — Miloša Velikog — Bosanska — Pop-Lukina — Spomenik pobjedniku. Lijevo je Sava i nema naših jedinica. Po izbijanju u područje željezničke stanice, trebalo je posjesti objekte i most na Savi i ne dozvoliti neprijatelju da se probije ka Zemunu.

U Dvanaestom vojvođanskom korpusu Dvadeset osma divizija je na desnom krilu, a na čelu napada je Dvadeset prva brigada, koja dejstvuje od Kneževca kosom između Rakovice i Zarkova, ka Banovom brdu i preko Ko-

⁶⁵⁷ Operativni izvještaj štaba 28. divizije o beogradskoj operaciji štabu 1. proleterskog korpusa. Arhiv VII, sig. br. 32/2, k. 1124.

⁶⁵⁸ Zapovijest za napad na Beograd od 14. 10. 1943. štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ podređenim jedinicama. Arhiv VII, sig. br. 58/1, k. 1040.

šutnjaka. Od Kneževca brigadu podržava u borbi baterija sovjetskih topova sa vatrenih položaja u Kneževcu. Dok nije izbila na topčidersku železničku stanicu, četiri borca su joj poginula i devet ranjeno. Kada je zauzela topčidersku železničku stanicu i kasarne bivše kraljevske garde, počela se prikupljati u Topčiderskom parku. Tu se objedovalo prvi put poslije 30 časova borbe.

V U 18.30 časova (15.10), u zgradi kovnice novca, komandant brigade je primio usmjenu zapovjest od komandanta Dvadeset osme divizije da brigada, energično dejstvujući, produži da nastupa ka Glavnoj železničkoj stanici i da uništi ili razbije mostobran. Podržavaće je artiljerija i tenkovi, a dejstva će izvoditi u sadejstvu sa dijelovima 73. gardijske brigade i s motomehanizovanim brigadama Crvene armije.

U unutrašnjosti grada, koji je bio podijeljen na samostalne čvorove odbrane i rejone odbrane duž glavnih saobraćajnica, na trgovima i raskrsnicama, neprijatelj je izgradio veliki broj armiranobetonskih bunkera u koje je ugradio topove malog kalibra i automatsko oružje i pretvorio ih u male tvrđave.

Grad je bio podijeljen na šest utvrđenih rejonu odbrane i u nj je ulazilo niz odbrambenih čvorova i manjih otpornih tačaka. Sjeverozapadni odbrambeni rejon bio je mostobran oko Glavne železničke stanice, sa utvrđenim obližnjim zgradama oko mosta i Glavnom željezničkom stanicom, koju je posjela jaka borbena grupa „Juginfeld”.⁶³⁰

Posadu tih utvrđenih rejonu i čvorova obrane činile su pješadijske jedinice — borbene grupe, ojačane znatnim brojem artiljerijskih oruđa, minobacača i protivtenkovskih sredstava. Svaka posada je bila osposobljena za samostalan duži otpor, odgovarala za odbranu svog rejonu i bila potčinjena komandantu određenog rejonu. Posade su bile obavezne da se odlučno, do posljednjeg čovjeka, odupru.

U tim rejonima je organizovan savršen vatreni sistem, sa mogućnošću da se gađaju svi prilazi i da se čvorovi odbrane i odbrambene tačke međusobno pomažu. Za borbu protiv tenkova obrazovane su posebne grupe, a njih su potpomagale, odnosno dopunjavale, grupe automatičara i snajperista raspoređenih po tavanima i spratovima.

Grad je bio miniran. Određene su posebne skupine za rušenje. Miniranje mosta na Savi bio je zadatak grupe koja je imala četvu za obezbjeđenje.⁶⁰

Artiljerija za podršku sa vatrenih položaja (na Bežaniji i zemunskom aerodromu) efikasno je pomagala snage u otpornim tačkama i odbrambenim čvorovima. Artiljerijska vatra je bila pripremljena ranije. Otvarana je pravovremeno i pričinjavala teškoće našim jedinicama.

Lijevu obalu Save posjeli su dijelovi 118. pješadijske divizije. Oni su podržavali snage što su branile mostobran i željezničku stanicu, i tu je neprijatelj borbeni raspored bio najgušći.

Od jedinica iz Dvanaestog vojvođanskog korpusa nijedna nije, sem Dvadeset prve udarne brigade, napredovala dalje od Čukarice. Prema tome, brigada izvršava zadatak postavljen Dvanaestom vojvođanskom korpusu, pa će to za Beograd do kraja borbe biti veoma značajno.

Petnaestog oktobra u 23 časa Dvadeset prva brigada je krenula na zadatak. Nastupala je u dva ešelona. U prvom su bili Prvi i Četvrti bataljon i išli su prema Mostaru, odakle će Prvi bataljon nadirati Strosmajerovom i Sarajevskom ulicom, a Četvrti Sarajevskom i Kneza Miloša. Na tom pravcu će smijeniti Prvu brigadu Seste ličke divizije.

Neprijatelj je pružio jak otpor od Vojne baze i današnje Brodarske škole, pošte na željezničkoj stanici, bolnice ispred željezničke stanice, zgrada sadašnjeg SIP-a i direkcije željeznice (bivše Ministarstvo saobraćaja). Snažno je dejstvovala njegova artiljerija po mostarskoj raskršnici i ometala je naše snage u prilaženju. Iz pojedinih vatrenih tačaka neprijatelj se žilavo branio. Da bi mogao obavljati saobraćaj između tih utvrđenih tačaka, u zidovima kuća i dvorišta je bio napravio prolaze, kojima ćemo se mi kasnije koristiti. Sticao se utisak da rat vodi nevidljiva vojska, jer na ulicama nije bilo saobraćaja. Neprijatelj se napada samo noću, a danju se čiste pojedine zauzete zgrade. Brigada ispred željezničke stanice vodi cio dan borbu, jer je pred mostobranom bila zaustavljena. Na tim položajima će se u iduća tri dana voditi težak okršaj za svaku stopu, sobu, sprat, kuću sa grupom „Juginfeld“, koja je po svaku cijenu nastojala da odbrani mostobran.

⁶⁰⁰ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T, 501, film 25(3, snimak 1179—83.

Ako u tome ne uspije, njemačke snage u gradu biće odsječene.

Treći bataljon, na Senjaku i sa isturenom četom ka savskoj obali, spriječava mogući prelazak neprijatelja u Beograd porušenim željezničkim mostom. Drugi bataljon je u brigadnoj rezervi, u krugu bolnica u Višegradskoj ulici.

Borbe su bile žestoke, jer se neprijatelj uporno branio iz izuzetno utvrđenih zgrada, podržan sa željezničke stanice i, artiljerijom, sa Bežanijske kose.

Tek tu, u borbi za pomenute objekte, bilo je djelimičnog sadejstva s manjim djelovima jedinica Crvene armije. Taj rejon su povremeno tukle i „kaćuše“. Brodsku školu je zauzela prva četa Prvog bataljona u 17.10 časova, uz pomoć protivtenkovskog minobacača „džon bui“. Zanoćila je u Brodarskoj školi. Komandir joj je bio Stevo Čović. U prizemlju i podrumima je grupa crvenoarmejaca (oko voda vojske), a naši borci su po spratovima. Na prozore su postavljena automatska oruđa, a ostali borci su iskoristili zaštićene da odremaju. Neočekivano su se, na vratima Brodske škole, pojavila dva tenka. U njima i na njima je bilo oko 20 Nijemaca. Bili smo sigurni, priča borac, da će ih crvenoarmejci uništiti, ali od toga nije bilo ništa.

Nijemci su neometano ušli u dvorišnu zgradu, a tenkovi su otišli u Teslinu ulicu. Komandir Prve čete Čović počeo se spuštati ka crvenoarmejcima. Umesto njih dočekali su ga Nijemci. Kidisali su da ga uhvate živog, ali je četa energično dejstvovala i Nijemce istjerala iz zgrade. Ipak, komandir je teško ranjen.

Četvrti bataljon vodi žestoku borbu za bolnicu i zgradu Ministarstva saobraćaja. Jedna četa je opkoljena, ne može se do nje. Te zgrade se brane i iznutra i spolja, sa drugih objekata i železničke stanice. Sa bataljonima je i načelnik štaba brigade. Bataljon nastoji da se primakne željezničkoj stanici, ali ne uspijeva. Među mnogima su toga dana poginuli kapetan Okulić i komandant Četvrtog bataljona kapetan Stojan Rekić.

Borba za oslobođenje Beograda postala je veoma složena. Noću između 17. i 18. oktobra u isto vrijeme se vodi bitka sa grupacijom južno od Beograda, u rejonu Avale. Ta njemačka grupacija nastoji da se spoji sa svojim u Beogradu i na Čukarici, a grupa „Cimerman“, koju napadaju Sedamnaesta brigada i dijelovi Dvadeset pete, pošto-poto

hoće pontonskim prelazom na lijevu obalu Save.⁸⁶¹ Zato se uporno bori na Čukarici. Posljednja se povukla iz Beograda.⁶⁶² Sve naše snage su usmjerene ka Avali, a u Beogradu su nepotpune tri divizije (Prva, Sesta i Dvadeset osma i neki dijelovi jedinica Crvene armije).

Žestoke borbe za mostobran se nastavljaju oko željezničke stanice i zgrade Ministarstva saobraćaja. Hrabro se drže borci i starješine.⁶⁶³ Komandir čete Cedo Vučković smjelo i odvažno vodi svoju četu. Uništili su osam Nijemaca. Desetar Mato Kućan je prvi upao u zgradu Ministarstva saobraćaja. Ranjeni kurir Jozo Srbaš najprije je odnio naređenje u četu, a zatim zatražio ljekarsku pomoć. Desetar Petar Dorić je pod rafalskom vatrom iznosio ranjene i poginule drugove. I vodnik Stjepan Odorić je ranjen ali je ipak, pošto je primio prvu pomoć, ostao na položaju sa svojim vodom. Vodnik Milan Sijan je jurišao na čelu svoga voda. Borac Mirko Topić je kao bombaš likvidirao bunker koji je bio branjen jakim mitraljeskom vatrom. Istakli su se mnogi: Gavro Vodopić, Jakov Titlić, delegat Stjepan Nađ i drugi. U tim borbama je poginuo i treći po redu komandir diverzantskog voda, veoma hrabri i odvažni Milan Čvara, stariji vodnik.

U previjalištu, blizu druge čete, Prvi bataljon je imao dosta ranjenika. Još više je bilo boraca Crvene armije. Komesar čete Mirko Franjić priprema ih za otpremanje. U tom trenutku padne u neposrednoj blizini granata i odnese mu obje noge. Pružena mu je pomoć, ali je u velikim mukama izdahnuo u brigadnom previjalištu, pjevajući: „Padaj, silo i nepravdo!“ i „U boj za slobodu i pravdu!“ To je posmatrao veliki broj građana i boraca. Mnoga je suza kanula⁶⁶⁴

⁶⁸¹ Uz podršku tenkova, borbena grupa „Cimerman“ pokušava da se preko Banovog brda probije ka Rakovici kako bi pomogla jedinicama pod Avalom. Knjiga „Oslobođenje Beograda“, VIZ, Beograd, str. 201. 17. slavonske brigade — Zdravko Cvetković.

⁸⁸² Dvadesetog oktobra oko 13.30, grupa „Cimerman“ se pomoću 7 gumenih čamaca, pod zaštitom bataljona „Miedza“, prebacila na Adu Ciganliju i, u 0.30, posljednje ljudstvo je napustilo grad. „Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945“, Beograd, 1971, str. 245. Zbornik, tom I, knj. 14, dok. 109.

⁸⁸³ Izvještaj štaba 21. brigade o borcima i starješinama koji su se istakli u borbama za oslobođenje Beograda. Arhiv VII, sig. br. 7—1, k. 1138.

⁸⁸⁴ Zapisao u bataljonskom listu borac Mirko Ilijaš i po sjećanju Dragoljuba Vračarića, delegata voda i zamjenika komandanta I. bataljona Simeuna Đermanovića.

U rejonu Avale korpusna grupa „Štetner“ je najprije razbijena, a potom je najvećim dijelom, do 19.10, uništena. Jedinice Dvanaestog korpusa su stale da gone ostatke tih jedinica.⁸⁶⁵

Oko željezničke stanice i Ministarstva saobraćaja vode se žestoke borbe. Iz Dvadeset prve brigade je više od 30 boraca poginulo, 65 su ranjena i 11 nestalo.⁶⁶⁶ Ipak, u prvim večernjim časovima je zauzela Ministarstvo Saobraćaja i, uz velike napore, izbila u Nemanjinu ulicu.

Te noći se naše snage pregrupisavaju da bi krenule da unište preostala uporišta u gradu. Dok se pripremaju da zadaju posljednji udarac neprijatelju, general Hans Helber⁸⁸⁷ je odlučio da odustane od dalje odbrane Beograda na desnoj obali Save i da povuče jedinice na lijevu obalu. To je i učinio u toku noći između 19. i 20. oktobra.⁶⁶⁸

Brigada je dobila naređenje u 19.30 časova da svoje položaje preda Trećoj i Četvrtoj brigadi Seste ličke divizije i prebaci se u rejon Obrenovca sa zadatkom da čisti kolubarski kraj od Nijemaca razbijenih na području Avale. Te su snage nastojale da se po svaku cijenu prebace preko

⁶⁶⁵ Računa se da se do 22. 10. 1944. probilo do Šapca oko 12.000 njemačkih vojnika, sa lakim pješadijskim naoružanjem. Tom grupom je rukovodio general-potpukovnik August Vittman, komandant 117. lovačke divizije, jer je 18. 10. kod Avale poginuo general Stetner. Grupaciju su prihvatili kod Koceljeva i Vladimirovca dijelovi divizije „Bether“ („Böttcher“), ojačani 3. bataljon 893. puka sa potčinjenom mu baterijom 505 SS artiljerijskog diviziona i drugi dijelovi divizije što su bili upućeni iz Srema preko Šapca i spasili je od uništenja. Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-501 i film 256, snimak 1179—83.

⁶⁶⁶ U brigadnom izvještaju se kaže da je u beogradskoj operaciji iz 21. brigade 88 boraca poginulo i 190 ranjeno. Knjiga „Beogradska operacija 20. 10. 1944“, na strani 250. Gubici su preuveličani — primjedba autora

⁶⁶⁷ Poslije povlačenja njemačkih snaga iz Banata general Šnekeburger dobio je zadatak da brani Beograd, ali je on 13. 10. pod Avalom poginuo, pa je komandu preuzeo general Hans Felber, vojnoupravni komandant jugoistoka, odnosno, komandant armijske grupe „Srbija“. Njegovo komandno mjesto je bilo na Kalemegdanu u Beogradu, 14. 10. u Surčinu, a 15. 10. je premješten u Rumu.

⁶⁶⁸ Borbena grupa „Jungenfeld“ trebalo je da se iz reiona glavne željezničke stanice i Kalemegdana povuče preko Savskog mosta i desantnim čamcima u rejonu pristaništa dalje, a grupa „Cimerman“ sa Čukarice gumenim čamcima do Ade Ciganlije i skelama prijeko, na lijevu obalu Save. Potpuno povlačenje iz grada trebalo je završiti u noć između 19. i 20. oktobra. Arhiv VII, sig, mikrofilm NAV-N-501, film 256, snimak 1179—83.

Save u Srem i da uđu u sastav ostalih njemačkih snaga.

Poginuli su⁶⁶⁹ načelnik štaba kapetan Petar Okulić, kapetan Stojan Rekić, komandant Četvrtog bataljona, komandir 2. čete 1. bataljona poručnik Stevo Mačković, komesar čete Stjepan Čulina i Mirko Franjić, vodnici Milan Čvara, Petar Carević, Ilija Bekić, Savo Jovanović, Rajko Arambaša, delegat Rajko Andrić i desetar Rašid Čelik. Ranjenika ima dosta, a među njima su komesar Četvrtog bataljona Stjepan Šimatović, komesar čete Duro Horvat, Zeljko Cerjan, sekretar SKOJ-a u bataljonu, vodnici Dušan Vukosavljević, Nikola Kalanja, Ivan Karlović, Omer Dokić, Stjepan Odorčić, desetari Ljubomir Đurić, Josip Balan i Dušan Bošnjak."⁷⁰

Predloženo je da se pohvale Prvi, Treći i Četvrti bataljon, a od pojedinaca pokojni Petar Okulić i Stojan Rekić, poručnik Stanko Milošević Čekić i Stevo Mačković.⁷¹

Prema procjeni štaba, Dvadeset prva brigada je u beogradskoj operaciji 82 neprijateljska vojnika zauvijek izbacila iz stroja i veći broj ranila. Zaplijenila je sedam puškomitraljeza, 35 pušaka, devet automata i četiri pištolja. Onesposobljen je jedan i uništen jedan tenk.

ISTORIJSKA ZAPOVIJEST VRHOVNOG KOMANDANTA

Učešće u oslobađanju Beograda bila je za brigadu najveća čast i nagrada, a povjeravanjem baš njoj težišnog zadatka na pravcu napada Dvadeset osme udarne divizije i Dvadesetog korpusa NOVJ odati joj je najveće priznanje za dotadašnje borbe i pobjede. Svi borci, rukovodioci i jedinice uložili su sav svoj trud, borbenost, umijeće, energiju i polet da opravdaju povjerenje.

Poruka Slavonacjt: „Na vašem slavnom putu cijela Slavonija želi vam najbolju sreću, držite se junački“⁷² potpuno je opravdana.

⁶⁶⁹ Spisak poginulih boraca i rukovodilaca 21. brigade u beogradskoj operaciji. Arhiv VII, sig. br. 8/1, k. 1138.

⁸⁷⁰ Spisak ranjenih boraca i rukovodilaca 21. udarne brigade u beogradskoj operaciji. Arhiv VII, sig. br. 9/111, k. 1138.

⁶⁷¹ Izveštaj štaba 28. udarne divizije NOV štabu 1. proleterskog korpusa o beogradskoj operaciji od 23. 10. 1944. godine. Zbornik, tom I, knj. 14, str. 258, dok. 105.

⁶⁷² Depeša štaba 6. korpusa od 16. 10. 1944. štabu 28. udarne divizije Knjiga depeša 28. divizije NOVJ. Arhiv VII, sig. br. 6—7/4, k. 1125.

Beogradska operacija je po mnogo čemu bila osobena. Prije svega, naši borci su bili u istom stroju s jednom velikom armijom čiji su pripadnici govorili jezikom koji mi ne znamo, ali su djelom htjeli da pokažu da nismo slabiji od proslavljene Crvene armije. Tako se razbukvalo takmičarstvo, koje je, međutim, donijelo uzbuđenja, pa i nepotrebne gubitke. Često se htjelo i nemoguće, bez podrške se jurišalo na veoma utvrđene vatrene tačke. Nismo bili vični dugotrajnim uličnim borbama uz podršku artiljerije i tenkova. Sve se to razlikovalo od našeg partizanskog načina napadanja na naseljena mjesta.

Sadejstvo je otežavalo to što nismo znali jezik. U posljednjim danima borbe, sem toga, naše jedinice su pokazivale znake umora. A bilo je i neredovnosti u snabdijevanju, nedostajanja vode za piće, borci nisu jeli nekoliko dana, a u boj za Beograd se ušlo iz marša. Naše jedinice nisu bile opremljene niti naoružane za takve borbe. Zbrinjavanje ranjenika bilo je veoma uspješno, bez obzira na to što su putevi za njihovo otpremanje bili pod neprijateljevim udarom, i to zato što je u njemu učestvovao velik broj odvažnih beogradskih aktivista. Sredstva veze su dobro funkcionisala iako je bilo poteškoća zbog dejstva neprijateljske artiljerije, jer se prekidala. Ali, uz velike napore, ponovo se uspostavljala, i sa svakim bataljonom u prvoj liniji postojao je direktan telefonski saobraćaj.⁶⁷³

Brigada je izašla iz beogradske operacije bogatija za mnogo novih iskustava i jača u svakom pogledu. Borci i starješine su stekli samopouzdanje. U analizi poslije operacije, koja je bila u običaju radi sabiranja iskustava, pokazalo se da ni u jednoj četi nije bilo slabosti u izvršavanju zadataka.

Već negdje oko 22 časa sve jedinice su smijenjene na prvim borbenim položajima. Brigada nije rado prihvatila naređenje da se izvlači iz grada, jer se nije znao razlog za to. Svi su željeli da nastave da uništavaju neprijatelja u gradu, do konačnog obračuna.

Brigada je u kolonama, preko Banovog brda, Kneževca i Kijeva, krenula na novo odredište. Bilo je ostalo samo nekoliko časova do slavlja u slobodnom Beogradu. Borce je obuzela tuga što neće biti u svečanoj povorci na širokim beogradskim ulicama i bulevarima, zajedno sa

⁶⁷³ Podaci iz iistorijata 28. divizije NOVJ. Arhiv VII, sig. br. 31/2, k. 1125.

Beograđanima,⁶⁷⁴ proleterskim brigadama i divizijama, što neće biti u stroju koji će pozdraviti Vrhovni komandant i pred kojim će se čitati istorijska Maršalova zapovijest⁶⁷⁵ povodom oslobođenja glavnog grada. A ta zapovijest je glasila:

„Poslije sedam dana teških i krvavih bojeva, 20. oktobra 1944. godine, jedinice naše NOV, rame uz rame, sa jedinicama herojske Crvene armije, oslobodile su Beograd, glavni i napaćeni grad Federativne Demokratske Jugoslavije.

Ova velika pobjeda nad najvećim neprijateljem naših naroda, njemačkim okupatorom, naročito je značajna po tome što su u borbi za oslobođenje junačkog Beograda, dali svoju krv sinovi junačke Šumadije, junačke Krajine i ostale Bosne, junačke Crne Gore, sinovi bijelog Zagreba i Hrvatskog zagorja, sinovi kršne Like, Dalmacije, Slavonije, sinovi Vojvodine i sinovi Slovenije. Ta je pobjeda tim značajnija što je izvojevana zajedno sa jedinicama slavne bratske Crvene armije.

Za vanredno junaštvo i upornost u borbi za oslobođenje Beograda, izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, komandantima i političkim komesarima 1. divizije, 6. divizije, 21. divizije, 16. divizije, 28. divizije, 36. divizije i 11. divizije.

Predložiti za odlikovanje jedinice i pojedince koji su se najviše istakli u borbi.

Slava palim herojima koji su dali svoje živote za slobodu svog naroda!

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

20. oktobra 1944. godine

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ
maršal Jugoslavije
T I T O (s.r.)"

^{6,4} U oslobađanju Beograda građani patrioti su odigrali značajnu ulogu pružajući borcima NOVJ i Crvene armije pomoć. Za sve vrijeme okupacije u Beogradu su dejstvovale udarne grupe, a u času napada na Beograd, računa se da je bilo oko 2.000 naoružanih boraca. Velik broj patriota, omladinaca i članova SKOJ-a bili su vođiči, iznosili ranjenike i učestvovali su sa borcima u zauzimanju jakih utvrđenih tačaka, mnogi su pali u istom stroju, a oslobođenje Beograda je bila samo poslednja etapa njihove teške ilegalne borbe u okupiranom Beogradu. Beogradska operacija 20. oktobra 1944, Beograd, str. 233.

⁶⁷⁵ Jovan Marjanović: „Beograd", Nolit, 1964, str. 338—339.

Slobodu beograda su borci, kao i sav naš narod dočekali sa oduševljenjem. Sada je bilo očigledno da se okupatoru i njegovim slugama bliži kraj. Neprijatelju je nanesen smrtni udarac,⁶⁷⁶ a zajedno s njim i njegovim saradnicima i saveznicima: nedićevcima, Ijotićevcima i četnicima.

Oslobođenje Beograda je mobilizatorski djelovalo na sve rodoljube u zemlji i još više ih motivisalo na vođenje rata do konačnog oslobođenja. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, u opštoj strategiji uništenja Hitlerovog nacizma, drži front između Crvene armije u Mađarskoj i savezničkih armija u Italiji.

Beograd je postao središte nove Jugoslavije. U nj su stigli Vrhovni štab, Centralni komitet KPJ, Predstavništvo AVNOJ-a, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i rukovodstva drugih političkih organizacija i tela. Ponovo je postao centar naše revolucije kojoj su temelji počeli da se postavljaju 1941. godine, odlukom o dizanju ustanka.

U toku ilegalne borbe, od 1941. do 1944. beogradski rodoljubi su zadavali udarce okupatoru i domaćim izdajnicima. Uzalud su okupator i velikosrpska buržoazija nastojali da Beograd pretvore u svoje uporište.⁶⁷⁷ U tome nikada nisu uspjeli.

Oslobođeni Beograd je postao čvrsta spona među bratским narodima nove Jugoslavije. Krv svih njihovih sinova⁶⁷⁸ na beogradskim ulicama zacementirala je bratstvo i jedinstvo zauvijek.

⁶⁷⁰ U beogradskoj operaciji su Nijemci pretrpjeli teške gubitke: 16.800 poginulih, 9.739 zarobljenih i veliki broj ranjenih. Isto, J. Marjanović, str. 339.

⁶⁷⁷ Samo u logorima na Banjici i u Jajinciima strijeljano je oko 80.000 Beograđana. Ubijeno je oko 9.000 Jevreja, a od bombardovanja je 1941. i 1944. poginulo oko 5.000 građana. Iz zemunske općine ubijeno je oko 12.000 građana. U Beogradu i Zemunu je poginulo oko 100.000 građana. Kako je kroz Beograd za vrijeme okupacije prošlo oko 54.000 izbjeglica, tačan broj žrtava se ne zna. Jovan Marjanović, Beograd, 1964, str. 334.

⁶⁷⁸ Oslobođilačke snage su pretrpjele znatne gubitke: iz 1. i 12. korpusa NOVJ poginulo je 2.994 boraca, podoficira i oficira i 3.379 ranjeno. Na strani Crvene armije poginulo je 960 boraca, podoficira i oficira. Računa se da je oko 1.000 boraca ranjeno, ali taj broj nije utvrđen. Jedan broj težih ranjenika je umro poslije nekoliko dana. Isto, str. 340.

Dvadeset prva udarna slavonska brigada usiljenim maršom kreće iz Beograda devetnaestog oktobra ka Obrenovcu, u rejon Velike i Male Moštanice, Bariča i Mislođina,⁶⁷⁹ gdje će obezbjeđivati jedinicama Dvanaestog vojvođanskog korpusa prelazak u Srem, u sastavu divizije u korpusnoj rezervi.⁶⁸⁰ Zadatak joj je da uništi i spriječi neprijateljske grupe poražene na području Avale, da prodru na Kolubaru i potom se prebace preko Save u Srem.

Istoga dana, 21. oktobra, brigada je vodila dosta oštre borbe sa razbijenim dijelovima 117. lovačke njemačke brigade i 1. brigade alpske divizije (oko 500 vojnika). Zarođeno je 300 njemačkih vojnika, zaplijenjeno 150 pušaka, 15 mitraljeza, 30 ručnih bombi, tri automata, šest pištolja i nešto opreme.⁶⁸¹ Iz brigade je pet boraca poginulo i 10 ranjeno. Jedan od njih je bio zamjenik komandanta Drugog bataljona Stanko Milošem - ČeMcTo čijem su junaštvu u nekoliko navrata „Slobodna Jugoslavija“ i centralna štampa donosile napise. Osim njega, iz Drugog bataljona su poginuli vodnik Ivan Fedor i desetar Milan Pavlović.

Na tom prostoru brigada je ostala sljedeća dva dana. Svakodnevno se pretresao teren i hvatanje su grupe neprijateljskih vojnika. Narod je svesrdno pomagao u tome. Bilo je tu i smiješnih scena. Nekadašnji silnici su bezobzirno otimali seljacima suknena odijela, čak se neki pre-svlačili u žensku odjeću, samo da se izmigolje i promaknu do obale Save. Manje grupe su pobacale oružje, a seljaci su ih dovodili našim jedinicama i predavali. Po njivama, u kupama kukuruzovine, moglo se naći vojne opreme i oružja. U bijednom stanju su bili njemački vojnici: demoralisani, zarasli u brade, izglednjeni, uplašeni za svoj život. Skrivali su se po šibljacima i džbunju pored Save. Mali broj je uspio da se prebaci na drugu obalu.

Brigada je 23. oktobra ušla u Obrenovac i na sebe uzela ulogu garnizonske jedinice. Ona čisti teren od ostataka četnika, nedićevaca, ljotićevaca i njemačkih vojnika.

⁶⁷⁹ Knjiga depeša 1. proletarskog korpusa 19. 10. 1944. Depeša broj osamnaest, 15. i 12. korpusu. Arhiv VII, sig. br. 40—1—342.

⁶⁸⁰ Zapovijest 12. korpusa od 20. 10. 1944. potčinjenim jedinicama. Zbornik, tom I, knj. 14, str. 139, dok. 63.

⁶⁸¹ Izvještaj 21. udarne brigade štabu 28. divizije. Zbornik, tom I, knj. 14, str. 203, dok. 85.

Mobilišu se novi borci, jedinice se sređuju i popunjavaju upražnjena mesta starješina koji su u minulim borbama izbačeni iz stroja. Jedinice će već za nekoliko dana biti odmorne i spremne za sljedeće zadatke. Toga dana smo primili čestitanja od našeg Šestog korpusa: „Ponosni smo što su i borci naše Slavonije učestvovali u oslobađanju našeg glavnog grada. Dijelimo radost s vama i čestitamo vam.”⁶⁸²

Pošto je prihvatio svoje snage u rejonu Koceljeva i Vladimirovaca,⁶⁸³ neprijatelj se povukao iz Sapca i⁶⁸⁴ drugih garnizona na desnoj obali Save. Divizija (28) se idućih dana pomjerila ka Drini, a Dvadeset prva brigada je prebačena u okolinu sela Skele. Treći je ostao u Obrenovcu da kao garnizonska jedinica obezbjeđuje važne objekte i čisti taj kraj od ostataka izdajnika. Tu su mobilisani novi

y Stab brigade je pomjerio svoje jedinice ka Sapcu i razmjestio ih u Mišaru i okolnim selima. Tih dana je otišlo iz divizije 20 boraca (iz svake brigade po sedam Qedl-nicu koja je obezbjeđivala Vrhovnog komandanta NOV i POJ).⁶⁸⁵ Isto tako je tih dana upućeno iz divizije u Beograd 70 starih boraca i rukovodilaca. Oni su ušli u sastav Prve beogradske brigade KNOJ-a, koja je formirana 5. novembra 1944. godine.⁶⁸⁶

Dan oktobarske revolucije (7. novembar) svečano je proslavljen širom Jugoslavije, pa i u Dvadeset prvoj brigadi. Vojska, narod i omladina slili su se u jednu rijeku krećući se ulicama Obrenovca i Sapca i pjevajući borbene pjesme. Nosili su parole i zastave i klicali Vrhovnom komandantu, slobodi, bratstvu i jedinstvu. Smjenjivali su se govornici iz vojske i narodne vlasti. Govorili su o značaju Velikog Oktobra. U svim jedinicama je izveden prigodan program koji su borci Trećeg i Četvrtog bataljona pripremili sa omladinom u Sapcu i Obrenovcu. Slavlje je bilo i u Lešnici. Održan je zbor koji je pripremio Prvi bataljon.

⁶⁸² Knjiga depeša 28. divizije. Arhiv VII, sig. br. 6—7, k. 1125.

⁶⁸³ Vidi fusnotu 665, str. 304.

^{6,1} Knjiga depeša 28. divizije, str. 92, depeša Prvog proleter-skog korpusa 28. divizije, kao pod 302.

⁰⁸⁵ Naređenje štaba 28. divizije podređenim jedinicama od 1. 11. 1944. Arhiv VII, sig. br. 12—3—1134.

⁶⁸⁶ Autor je bio vodič te grupe za Beograd.

I u Novom Selu je bila proslava. Sve te zborove narod je masovno posjetio.⁶⁸⁷

Brigada se na borbenom putu od Slavonije do Beograda znatno prorijedila. Tih dana je oko 1.600 novih boraca, iz općina Obrenovca, Bariča, Vladimirovca, Koceljeva, Sapca, Loznice i Uba, stupilo u Dvadeset prvu brigadu. Samo iz sela Grabovca bilo ih je više od 150, a iz Vranića 96.

Bio je to događaj za Dvadeset prvu brigadu, pa i za cijelu Dvadeset osmu diviziju, jer je u masi novih boraca bilo teško naći⁶⁸⁸ starog borca, Slavonca. To su sada bili samo vodni i četni rukovodioci. Ogromna većina boraca je iz Srbije, spremni i riješeni da sa starim ratnicima izvojuju pobjedu nad okupatorom i domaćim izdajnicima. Bilo je tu divnih primjera ljubavi prema domovini. Jedan od njih je bio onaj kada je stari ratnik u Obrenovcu doveo sina i obratio se starješinama rječima: „Evo, dajem vam sina, čuvajte mi ga, naučite ga da što bolje bije Švabe.”

U Obrenovcu i okolini je Treći bataljon mobilisao oko 500 novih boraca. Ali baš zato se brigada suočila sa složenim zadacima. Vodovi i čete su postali dva puta veći nego što su bili prije 3—4 mjeseca. Niži rukovodioci su mlađi i neiskusni ljudi. Politički i organizacioni problemi su složeniji, jer novi borački sastav malo zna o ciljevima i zadacima naše borbe. Da bi održali borbeni duh i disciplinu za izvršavanje zadataka, bilo je potrebno da se rukovodioci stručno osposobe za rukovođenje jedinicama i da novi borci nastave da gaje drugarstvo i jedinstvo u četama koje je partizanske jedinice krasilo za vrijeme rata. Bratstvo i sloga su postajali svojina svih boraca, a ovi pravi Titovi vojnici koji su svjesni da se bore protiv neprijatelja Srba, Hrvata, Makedonaca, Slovenaca, Crnogoraca i ostalih naroda i narodnosti i za srećniju budućnost, za konačno uništenje fašizma.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ „Petokraka zvijezda”, „Brigadir” br. 14 i 15. Arhiv VII, sig. br. 7/1, k. 66. „Kako je 21. brigada proslavila dan Velikog Oktobra”, zapisao ratni dopisnik Edo Stančić.

⁶⁸⁸ Još se mogao naći poneki stari borac među kuririma, u četi za vezu i drugim specijalnim jedinicama, ali u četama ima samo 4—6 starih boraca.

⁶⁸⁹ Zapisao u „Brigadiru” br. 14/15 Stjepan Cerjan Puba: „Naši novi drugovi”.

Komandovanje je odlučilo da Dvadeset osma divizija nastavi da djeluje na desnoj obali Save,⁶⁹⁰ pa je naredilo da zauzme borbeni poredak na desnoj obali Drine, od Malog Zvornika do rijeke Save, a zadatak joj je bio da spriječi upad neprijateljskih snaga iz Bosne u oslobođenu Srbiju.

Već sutradan, 3. 11, naše jedinice su krenule iz Mišara i preko Sapca. Prvi bataljon je ostao u selu Prnjavoru, a Drugi u Novom Selu. Desno, u Mačvi, bila je Dvadeset peta, brodska, brigada, a lijevo, prema Malom Zvorniku, Sedamnaesta. Dvadeset prva brigada će u rejonu novog razmještanja nastaviti da mobilize nove borce i organizovane svoje jedinice prema novim potrebama, a obuka će se neprekidno i planski izvoditi po vodovima i četama. Odmah poslije 7. novembra, u njen sastav je došao iz Obrenovca Treći bataljon i smjestio se u Lipnički Sor, a iz Sapca Četvrti bataljon. Sada je brigada bila na okupu.

Prema naređenju, Dvadeset prva brigada je posjela Drinu po sektorima, koji su se nazivali prema većim mjestima.⁶⁹¹ Sektor Sor — Kozjak, od ušća Jadrana u Drinu do Krivića adu, posjeo je Četvrti bataljon, sektor Loznica — kota 122 (palator Han) — kota 111 (Kuzmića adu), Drugi bataljon, sektor Koviljača — kota 122 — kota 130 (Gornje polje), Prvi bataljon i na lijevom krilu: Treći bataljon Gornja Koviljača — kota 130 — Gornje polje — selo Borine, gdje se graničio sa Sedamnaestom brigadom. Front brigade je bio širok oko 50 kilometara.

Na položajima su aktivni izviđači. Preko dana jedna strana drugoj ometa saobraćaj. Ispituju se obale rijeke Drine da bi se pronašlo na kojim mjestima bi neprijatelj mogao da pređe rijeku. Kod jedinica se povećava budnost da ne bi došlo do gubitaka kakve je pretrpjela Sedamnaesta brigada.⁶⁹² Utvrđeno je da na lijevoj obali Drine, u

⁶⁹⁰ Knjiga depeša 28. divizije, str. 93. Arhiv VII, sig. br. 6—71/4, k. 1125.

⁶⁹¹ Izvještaj štaba 21. brigade od 25. 11. 1944. štabu 28. divizije NOVJ. Zbornik, tom I, knj. 15, str. 197, dok. 72.

⁶⁹² U rejonu Koviljače nebudnost 17. brigade, pa su Nijemci, vođeni od izdajnika četnika, prešli Drinu noću i nanijeli gubitke dopunskom bataljonu divizije: 33 poginula, 20 ranjenih i 4 nestala druga. Sedamnaesta brigada, Zdravko Cvetković, VIZ, Beograd, 1978, str. 208. Izvještaj 17. brigade od 25. 11. 1944. štabu 28. divizije, Vojnoistorijski institut, 25—5—1134.

garnizonima Janji, Muslimanskom Sepku, Kozluku i Zvorniku, ima oko 2.000 neprijateljskih vojnika⁹³ ojačanih artiljerijom i tenkovima. Saobraćaj je zbog dejstva jedinica u objema stranama bio otežan, pa se obavljao isključivo noću.

<1 Neprijatelj je bio aktivan u toku 15. i 16. 11. i dejstvovao je artiljerijom po položajima Prvog i Trećeg bataljona. Dejstva su mu bila najjača od 15 do 24 časa. Naša baterija je bila aktivna. To je imalo moralnog dejstva na borce. Imali smo utisak da je naša artiljerija neprecizna. Imala je samo jednu nišansku spravu. U tom dvoboju smo imali gubitaka: šest poginulih i 18 ranjenih. Poginuo je komesar čete Prvog bataljona Ivan Sušković. I neprijatelj je pretrpio gubitke: 36 ljudi mu je poginulo, uništena su četvora kola i 12 konja i jedan kamion.

Naše objavnice, patrole i predstraže zatvorile su povoljne pravce na rijeci i onemogućile neprijatelju izviđačku aktivnost. Služba osmatranja i javljanja dobro je radila, ali izviđači nisu ispunili očekivanja u bataljonima. Sada smo formirali izviđačka odjeljenja. Ona se obučavaju prema dobijenom programu, ali će se prema njemu raditi sa svim četama.

Tom relativom pasivnošću obiju strana koristimo se da bismo obučili i uopšte pripremili jedinice za predstojeće zadatke, jer predstoje još teške borbe. Komandiri četa i komandanti bataljona uvježbavaju jedinice različitim borbenim radnjama. Vodovi i čete savlađuju taktičku obuku, nastavu gađanja, topografiju, inženjeriju, vezu, ratnu službu, kretanje i obezbjeđivanje jedinica u različitim uslovima, a naročito protivtenkovsku odbranu. I poslije podne se radi bez predaha. Održavaju se partijski i skojevski sastanci, izvodi politička nastava, uvježbavaju se kulturno-zabavni programi, obučavaju nepismeni. Članovi štaba brigade obilaze bataljone i pomažu im. Čini se sve radi povećavanje borbene gotovosti i učvršćavanja moralno-političkog jedinstva.

Nade se u jedinicama poneki borac koji se sam rani. Ocijenjeno je da je to zbog neznanja u rukovanju oružjem, ali ima i namjere radi izbjegavanja časne borbe. Bilo je i dezerterstva pod dejstvom četničke propagande. To se moralo spriječiti. Vojni sud je osudio tri dezertera na smrt

strijeljanim i ti su se slučajevi objašnjavali u jedinicama. Već poslije 20 dana ta je pojava nestala ili je bila neznatna.

Politički rad je prilagođen mladom boračkom sastavu. Treba mu objasniti značaj i razvitak NOB u Jugoslaviji, cilj i zadatak NOVJ, kakav treba da bude vojnik NOV, narodnu vlast i razvitak NOO, AVNOJ, mjesto i ulogu KPJ u NOB i naše uspjehe od 1941. godine i drugo.

S obzirom na borbeni put brigade: naporne marševe, učešće u oslobađanju Beograda, susret s narodom Srbije, dakle, na mnoštvo događaja za kratko vrijeme, kulturno-prosvjetni odbori i agitprop brigade podstiču borce da pišu članke i druge sastave, da se izdaju u bataljonske i četne novine i „Brigadir“. Kao plod te aktivnosti izašao je dvobroj „Brigadira“ 14/15, sa velikim brojem priloga rukovodilaca bataljona. Svojim napisima su se javili Stjepan Krčmar Časni: Palim borcima, Martin Šimić: 7. novembar, Branko Krašovec: I kongres USAOH-a, Martin Šimić: Puba je mrtav, Drago Devčić: Značaj amnestije, Branko Kobali: Izgradnja države, Tomislav Radatović: Palom borcu, Milan Kavgić: Slava kapetanu Okuliću, Slavko Blagojević: Bratstvo, Stjepan Cerjan Puba: Naši novi drugovi, Nikola Bogojević: Pao je drug Rekić, Boško Devetak: Omladina, Bogdan Breka: Slike iz borbe za Beograd, Stjepan Krčmar Časni: Kakva su ono svjetla, Anđelka Turčinović: Tko si ti, Martin Šimić: Šta da radimo, Edo Stančić: Kako je Dvadeset prva brigada proslavila dan Velikog Oktobra, Branko Čopić je dao kulturni prilog: Pismo Trive Paripovića, o njegovom napadu na Banjaluku.⁸⁹⁴

⁸⁹⁴ Original u Arhivi VII, sig. br. 7—1, k. 66.